

JANA NECHUTOVÁ

KONRÁD WALDHAUSER A MYŠLENKOVÉ PROUDY DOBY KARLA IV.

Česká i světová husitologie již rámcově rozřešila otázku kořenů Husova a husitského myšlení. Běžně za ně považujeme lidové sektářství, zejména valdenství (i v jeho „učené“ variantě), viklefismus a dílo domácích předchůdců Husových. Chceme-li jít ještě dále a ptát se po původu těchto tří prvků husitismu, shledáme, že je prozkoumána protohistorie valdenství, že je dosti známo o dějinném prostředí, které vydalo Viklefův systém, ale že se předchůdci Husovi vynořují v dějinách českého myšlení bez předchozí kontinuity. Přitom je nepochybné, že jejich vystoupení bylo sice dáno krizovou situací druhé poloviny 14. století, že však měli svou teologickou a filozofickou tradici a erudici a že jejich reformní názory mají starší souvislosti: připomeňme aspoň množství citací z „doctores moderni“ u Matěje z Janova, např. v otázce častého přijímání, nebo blízkost Matějovy eschatologie a joachimitského chiliasmu či příbuznost janovovské a francouzské mystiky, u Milíče pak to, že vyšel z dvorské kanceláře Jana ze Středy a byl tedy aspoň nějaký čas ve styku s jeho humanistickým okruhem. Přitom navíc navazuje Matěj z Janova na Milíče z Kroměříže a ten zase, jak se aspoň obecně uznává, na Konráda Waldhausera.

A právě o kořenech díla tohoto prvního z tzv. předchůdců Husových bylo málo řečeno. Dílem zde rozumějme nejen jeho spisy, ale celé jeho reformní vystoupení, pro Čechy datované patrně nejsprávněji léty 1363–1369. Literatura, která se Konrádem Waldhauserem zabývala, si (snad pouze s výjimkou Eduarda Wintera) otázku původu jeho učení vlastně nekladla. Přesto byly naznačeny tři genetické souvislosti: augustinismus, „devotio moderna“ a italský raný humanismus. Chce se tedy tato studie pokusit promluvit o kořenech Konrádova učení soustavněji. Situace k takovému pokusu dozrála, neboť od doby Palackého a Menčíkových statí o Waldhauserovi uplynulo již téměř nebo dokonce více než sto let a Loskotova zásadní práce vyšla před sedmdesáti lety.¹ Od té doby bylo zjištěno několik nových,

¹ František Palacký: *Předchůdcové husitství v Čechách*. Radhost II, 1872, str. 297–356; Ferdinand Menčík: *Konrad Waldhauser, mnich řádu sv. Augustina*. Pojednání Královské české společnosti nauk 1871; František Loskot: *Konrad Waldhauser, předchůdce Mistra Jana Husa*. Praha 1909.

pro názory na Waldhausera důležitých skutečností, které dosud nebyly zhodnoceny a do Konrádova portrétu náležitě vsazeny.

Nejprve tedy ke Konrádovu augustinismu. Waldhauser patřil k řádu augustiniánských kanovníků, řádu, který byl v církvi 14. století nositelem obrodných myšlenek, a to především v oblasti etické (v dogmatice měl novoaugustinismus, jak jej vyznávali také členové tohoto řádu, vliv zejména v eklesiologických otázkách a měl zásluhu na přesunu stanovisek některých angažovaných ideologů od Aristotela k Platónovi, od nominalismu k realismu.)² V Konrádovi snad augustiniánská výchova prohloubila mravní smysl a naučila jej v tomto ohledu přísnosti. O morálních zásadách a požadavcích Waldhauserových a stejně i o úspěších, které jeho pražská kázání v tomto ohledu měla, bylo již mnoho napsáno.³ Nezdá se však, že by tento kazatel sdílel některé zvláštní augustinské věroučné názory, jak tomu patrně bylo u jeho přítele Vojtěcha Raňkova z Ježova a o něco později u Matěje z Janova. Nenacházíme u něho např. ani stopy po augustinském pojetí církve, které se stalo právě u Raňkova a Janova podkladem k rozvoji Husovy a husitské reformační eklesiologie. Waldhauser ovšem o podobných tématech neteoretizuje vůbec, aspoň pokud můžeme soudit z jeho spisů, nebo rozhodně takové úvahy aspoň nepředkládá veřejnosti. Dosavadní zkoumání je ostatně právem zajedno v tom, že Konrád nebyl teoretik, ale praktický moralista. Jestliže hlásal některé povážlivé názory, nebyly od původu dogmatické, nýbrž vycházely z morálně kritického vztahu svého autora k současné společenské skutečnosti.

Zato lze do souvislosti s augustinismem klást Waldhauserův vztah k bibli. Augustiniánští kanovníci pěstovali horlivě četbu bible a církevních otců a o ni opírali uvědomělejší zbožnost, díky ní brali vážněji výzvu k mravní dokonalejšímu životu. U Waldhausera nacházíme často požadavek důkazu z Písma⁴ — to by ostatně mohla být jen polemická praxe —, zejména však Konrád zdůrazňuje biblické příklady a výzvy etického rázu, zejména v kázáních, ale i v Apologii. Tak může s augustinismem souviset i Konrádův požadavek mravní kvalifikace každého věřícího, ale především kněze — význam tohoto prvku ve Waldhauserově vystoupení postihl již Václav Novotný.⁵

Ve vztahu k hnutí „devotio moderna“ mluví o Konrádu Waldhauserovi vlastně jen Eduard Winter a po něm Johanna Girke-Schreiberová. Na tom-

² Václav Novotný: *Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století*, I. Praha 1915, zvl. str. 131 nn; Zdeněk Kalista: *Karel IV., jeho duchovní tvář*. Praha 1971, str. 51–52; László Mezey: *Die Devotio moderna der Donauländer Böhmen, Osterreich, Ungarn, Mediaevalia Bohemica* 1970/3, str. 177–192 (rozebírá význam augustiniánských klášterů v předhusitských Čechách a Uhrách).

³ František Palacký, o. c., Johann Loserth: *Hus und Wiclif*. Prag-Leipzig 1884; Václav Novotný: o. c.; Ladislav Klicman: *Ottův Slovník naučný, s. v. Waldhauser Konrád*; František Šimek: *Staročeské zpracování Postilly studentů svatě univerzity pražské Konráda Waldhausera*, Praha 1947.

⁴ *Apologie*, ed. Konstantin Höfler. Fontes rerum Austriacarum, Scriptorum VI, Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen I, Wien 1865, např. str. 18, 35.

⁵ O. c., str. 64; viz dále též Alfred Zerlik: *Konrad von Waldhausen aus Oberösterreich. Jahresbericht 1959/60 der Bundesschule in Linz*, str. 22; též: *Konrad von Waldhausen*. Oberösterreichische Heimatblätter 1969, Heft 3–4, str. 9.

to místě nelze podrobovat rozboru Winterovu tezi o české „devotio moderna“, již zahrnul pod společného jmenovatele duchovní jevy od Petrarky a Coly di Rienzo přes augustiniány, Milíče a Gerta Grooteho až po Tomáše Kempenského. Toto pojetí – někdy s výhradami – většina novějších autorů přijímá, výhrady a nesouhlas se týkají spíše způsobu, jakým Winter ve své koncepci pracuje s raným humanismem.⁶ Bežná definice „devotio moderna“, již citujeme podle Blaschky (str. 26) zní takto: „Hnutí náboženské obrody, vzniklé v Nizozemí ve 2. polovině 14. století. Rozvíjelo se zejména v Nizozemí a v západních oblastech Německa až do 16. století a pak v různých zemích prostřednictvím spisu *Imitatio Christi*, jenž je nejvlastnějším a nejtrvalejším výrazem tohoto hnutí.“ Pojetí, které mluví o české variantě „devotio moderna“, je – aspoň pro většinu odborníků nebohemistů – nesrozumitelné a zavádějící a tím sporné. Raději než o variantě bychom mluvili o české paralele. Schreiberová⁷ charakterizuje českou „devotio moderna“ jednak jako jev nizozemskému hnutí obdobný, jednak jako hnutí, které dalo nizozemské „devotio moderna“ impulsy. Vyjdeme-li z toho určení, a uvědomíme-li si, že hlavními charakteristiky „devotio moderna“ je snaha o vnitřní obrodu člověka, o tzv. zvniternění, a zvláštní spojení mystiky s horlivou praktickou, zejména kazatelskou a pastorační, činností, musíme si při studiu Waldhausera přiznat, že jeho osobnosti tato charakteristika nevyhovuje: již srovnáme-li Konrádův život, pokud je nám znám, s tím, co víme o životě Gerta Grooteho nebo Milíčově, vidíme, že Konrád je dalek toho, aby např. ve jménu opravdového křesťanství jednal výstředně. V jeho díle postrádáme, hledáme-li u něho mystiku, jež by odpovídala ladění „devotio moderna“, jakékoli stopy po vypjaté eucharistické účtě, v níž by nepochybně našly vyjádření mystické sklony, jak se to stalo u Milíče a po něm u Matěje z Janova.

Ani Konrádova snaha o mravný život není totožná s tím, co známe u Milíče: Konrád vychází z praktické a spíše vnější stránky věci, jde mu o řád křesťanského života, kdežto Milíč a s ním nepochybně spříznění „devoti“ jsou vyznavači dokonalosti, plynoucí z vnitřní obrody člověka. V tomto ohledu je Waldhauser bližší Husovi a husitům, zatímco Milíč, částečně i Matěj z Janova, jsou strženi proudem mystiky konce 14. století, jež zasáhla mj. také Jana z Jenštejna.

Spojení jména Konráda Waldhausera s českou paralelou hnutí „devotio moderna“ se nám tedy jeví jako scestné. Ještě výrazněji nesprávné je podle našeho názoru klást tohoto prvního předchůdce Husova do souvislosti s raným humanismem okruhu Jana ze Středy. Bylo sice konstatováno,⁸ že „au-

⁶ Eduard Winter: *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung*, Berlin 1964; týž: *Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen*. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935; týž: *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha 1940; Johanna Schreiber: *Devotio moderna in Böhmen*. Bohemia 1965/6, str. 93–123; Johanna Girke-Schreiber: *Die böhmische Devotio moderna*. Bohemica sacra, Düsseldorf 1974, str. 81–91; Anton Blaschka: *Zur Devotio moderna*. Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten, str. 17–32; László Mezey: o. c., Franz Machilek: *Die Frömmigkeit und die Krise des 14. und 15. Jahrhunderts*. Mediaevalia Bohemica 1970/3, str. 209–227.

⁷ *Die böhmische Devotio moderna*, str. 82.

⁸ Podle Antona Blaschky, o. c., str. 24, je to názor nejen Winterův, ale i předního znalce G. Grooteho a „devotio moderna“ Van Ginnekena.

gustiniáni z řad humanistů okruhu Jana ze Středy stojí u kolébky hnutí „devotio moderna“, ale Waldhauser, ač augustinián, nemá nic společného s „devotio moderna“ a tím méně s humanismem. Nedejme se mýlit tím, že se dochovalo po jednom dopise Jana ze Středy Waldhauserovi a Waldhausera Janovi ze Středy.⁹ Charakter této korespondence totiž svědčí o opaku toho, o čem by snad mohl svědčit samotný kriticky neprozkoumaný fakt její existence. List Jana ze Středy je typickým projevem tohoto autora. Má středověký vyjadřovací způsob, slovník i styl, jen povrchně je vyzdoben antickými reáliemi a narážkami na římské autory („dilectus tibi Valerius“, Foibus, Diana, Merkur, Orfeus, Tullius, Maro, Quintilianus, Sidonius), zato však tak hojně, že pod nánosem snahy o humanistickou učenost jen stěží najdeme jádro sdělení. Jan klasiky necituje; necituje vlastně explicitně ani bibli, spíše bez uvození citace na některá její místa naráží. Jediný skutečný citát v celém dopise jsou verše z Alana ab Insulis. Pisatel adresátovi tyká a zdůvodňuje tento humanistický způsob hned v prvních řádcích textu stejně jako Cola a Petrarka tím, že tak u starých oslovovali básníci římské císaře a že archanděl tak pozdravil pannu Marii. — Waldhauserova odpověď nejen že je typicky středověkým projevem spíše traktátového typu a nejen že postrádá i toho vnějšího humanistického hávu, do nějž se chce halit list Jana ze Středy, ale máme z ní dokonce dojem, jako by se Konrád bránil tomu, být vtahován mezi humanisty. Na oslovení „tu“ nepřistupuje. Citáty a narážky jsou brány pouze z bible a z církevních autorů. Považujeme za užitečné citovat závěr listu, z něhož plyne Waldhauserova rezerva k humanismu a světským studiím vůbec, rezerva, již takto jasně vyslovil u nás před Jakoubkem ze Stříbra už jen Matěj z Janova, a jež vylučuje jakoukoli Waldhauserovu účast na humanistických snahách: „Posléze odpusťte, můj milovaný otče, že Vám neposkytuji v tomto dopise ušlechtilou duchovní zábavu tak pěstěnou mluvou jako jste to učinil Vy, a dobrotivě přihlédněte k tomu, že i když Váš list vynáší moji výmluvnost nad Ciceronovu a vergiliovskou, přece se hrozím zabývat se všelijakými takovými skládáními. Shledávám totiž, že jsou pro mou veřejnou činnost ani ne tak užitečná jako pracná (s výjimkou, abych se přiznal, božského Valeria v teologickém vyprávění), protože vím, že také bohatci mučenému plameni v odplatu za viny jeho nenasytnosti a pýchy, když prosil Abrahama, aby poslal jeho bratřím kázat Lazara, Abraham řekl: Mají Mojžíše a proroky (coby dostačující ke spáse), ty ať poslouchají — a ne mnohomluvného Ulixa a básníky, a zejména protože jsem pamětliv toho, že svatý Jeroným dostal velmi tvrdou důtku za příliš častou četbu Cicerona a za zanedbávání četby Písma. Neboť nezáleží království nebeské v řeči, ale v ctnosti, pročež i apoštol, učitel pohanů, vyznával, že je nezkušený v řeči, nikoli ve vědění.¹⁰

⁹ Konrad Burdach: *Vom Mittelalter zur Reformation*, VIII. Berlin 1936 — Paul Piur: *Briefe Johannis von Neumarkt*, str. 163–173, č. 118, a str. 466–469, č. 378.

¹⁰ „Postremo ignoscite, mi pater amande, quod vobis materiam tanti spiritualis solacii, sicut michi fecistis, presentibus non ministro tanto sermonis cultu, pie advertentes quod, vestra licet epistola Ciceronis maronicisque facundiis meam pretulerit..., talibus tamen carminibus omnimodis occupari formido, ipsa quia foro meo non tam fructuosa quam laboriosa (excepto divo, ut fatear, theologice narrationis Valerio) esse cognosco, cum et epuloni flammis ultricibus edacitatis et superbie sue culpis torto Abraham ut Lazarus mitteretur ad predicandum fratribus suis roganti

Stejně mluví Waldhauser v Postille v kázání o bohatci a Lazarovi — tedy na stejný text, jež uvádí v dopise Janovi ze Středy. Odstavec cituji podle Loskota¹¹ a tudíž pouze v českém překladu: „Nechť je poslouchají (totiž zákon a proroky) . . . a ne práva a filozofy; tyto zajisté lidé rádi poslouchají sami od sebe, totiž práva z dychtivosti po penězích, filozofy ze zvědavosti a marnivosti. Ale pán nevelí jich poslouchati, poněvadž ani od hříčů neodvádějí, ani od muk nevysvobozují, ale k místu muk mnohé přivádějí . . . Pročež poraditi třeba studentům, aby se příliš nevěnovali uměním svobodným. Věda zajisté zbožnosti jest znáti zákon, písma a rozuměti prorokům, věřiti v evangelium a epištoly znáti. Ostatní vědy nemohou prospěti k životu . . . Sv. Jeronym, jenž četl knihy Ciceronovy, pokárán byl od anděla, protože křesťanem jsa zabýval se výplody pohanů . . . Proto tedy málo času věnovati máme filozofii, svatému písmu však času mnoho, než pohříchu studenti nové doby skorem všecek čas tráví vědou světskou, krátký nebo žádný čas ve vědě Kristově.“

Paul Piur v komentáři k dopisu Jana ze Středy Waldhauserovi uvádí, že silnou humanistickou příměs Waldhauserových kázání, již odráží i Středův dopis, postihl již Burdach, který poukazuje na to, že Konrád cituje Jeronýma, Rehoře, Valeria Maxima, Vegetia aj. Domníváme se, že názor o humanistickém rázu Waldhauserovy osobnosti a jeho literární a kazatelské činnosti může být vyvrácen jednak poukazem na obě právě citovaná místa a dále dvěma nověji zjištěnými skutečnostmi.

V úvodu ke své edici „Staročeského zpracování Postilly studentů svatě univerzity pražské“ ukázal František Šimek, že Konrád nečerpá přímo ze spisovatelů, jež uvádí, ale z díla Tomáše Akvinského „Catena aurea“. Zde se ovšem jedná většinou o citace z autorů křesťanských, nebyl by to tedy důkaz dosti silný, kdybychom jej nemohli doplnit zjištěním Dany Martinové-Pěnkové z jejího stati „Latinský rukopisný komentář Konráda Waldhausera k Valeriu Maximovi“. ¹² Autorka určila jediný a hojně využívaný pramen Konrádova spisku v komentáři Dionysia de Burgo San Sepolcro, který vznikl asi v letech 1327–1341. Způsob, jakým Waldhauser přijímá Dionysiovy výklady a to, co z nich přijímá a co nechává stranou, svědčí průkazně o tom, že Waldhauser zná své klasiky právě jen odtud a dokonce že duch, v němž je cituje, je odlišný od ducha humanisty Dionysia. Tento autor byl, což je pro tuto dobu a její proudy příznačné, členem řádu augustiniánských eremitů a bývá označován za humanistu; byl přítelem Petrarky a Coly di Rienzo, autorem komentáře k Vergiliovi, Ovidiovi, Senekovi, Aristotelovi aj. Že k němu měl Waldhauser vztah spíše jen jako k členu příbuzného řádu a jako k autorovi pramene, vhodného pro moralistní výklady, a že jeho humanismus snad vůbec nevnímal, plyne snad

noverim dixisse: Habent Moysen et prophetas (tamquam sufficientes ad salutem), audiant illos (Luc. 16, 29), non sermonosum Ulixem et poethas!, presertim et cum recolam beatissimum Jeronimum propter Tuliane leccionis frequentiam et divine negligenciam letaliter vapulasse (Hieronymus, Epistola ad Eustochium, MPL 22, 416f). Non enim regnum celorum est in sermone, sed virtute (1. Cor. 4, 20), cum et gencium doctor Apostolus se imperitum sermone, non sciencia (2. Cor. 11, 6) fatebatur.“

¹¹ O. c., str. 105.

¹² Věstník Královské české společnosti nauk 1952.

z toho, že se o Dionysiovi zmiňuje ve svém komentáři jen anonymně („expositor quidam“) a i to jen na jednom místě.

Jako humanistický prvek Waldhauserovy činnosti uvádí E. Winter i údajně jeho příručku „Ars predicandi“. Už Loskot¹³ zjistil, že dílko, které připsal Waldhauserovi Friedjung, je naprosto scholasticky uspořádané a že nemůže být řečí o humanistické „ars“. Nadto jeho obsah téměř vylučuje Konrádovo autorství: v příručce se mj. požaduje, aby se nekázalo o hříších kněží a mnichů.

Tyto skutečnosti nebyly známy Burdachovi, nevzal je však na vědomí ani E. Winter, v jehož díle se Konrád Waldhauser jeví jako muž okruhu Jana ze Středy, augustinián a v důsledku toho i „devotus“ a humanista. Domníváme se vůbec, že význam rané české renesance Winter značně nadsadil a že ve svých pracech často ze své apriorní ideje o českém raném humanismu chybně dedukuje. U pasáže, již ve své citované knize věnuje Konrádu Waldhauserovi, je tomu tak mimo veškerou pochybnost. — Vraťme se v této souvislosti ještě jednou k jedné dílčí stránce Konrádova učení: Winter považuje za jeden z Waldhauserových genetických styčných bodů s italskou renesancí jeho eschatologii. Takovouto tezi je snad možno přijmout pro Milíče z Kroměříže¹⁴, pro Konráda ale sotva. Jen jednou, a to ještě jen sekundárně, je doložen Waldhauserův názor, že do dvaceti let se objeví Antikrist, a kromě toho čteme v Apologii tato slova: „Slyšel jsem zajisté, že někteří z vás zaháněli z kázání Židy, kteří pozorně poslouchali. Prosím, abyste to napříště nedělali, protože se přiblížil poslední soud, před nímž mají být všichni Židé obráćeni.“¹⁵ Konrádovým projevům je však vcelku eschatologické napětí cizí právě tak, jako je tomu vzdálená jakákoli mystika.

Uzavřeme tedy, že Konrád Waldhauser, ač augustinián, není ani humanista, ani není přiřaditelný k mužům hnutí „devotio moderna.“ Není chiliastou, nehraje u něho výraznější roli princip „*ecclesia primitiva*“, nepěstuje zvláštní eucharistickou úctu. Přesto je právem považován za časově prvního z Husových předchůdců. Jeho kázání, dopisy i Apologie mají totiž některé rysy, na nichž mohlo rozvíjející se české reformní a reformační hnutí stavět. Máme na mysli 1. neustálou kritiku svatokupectví, rozvíjenou zvláště v boji proti žebravým řádům, 2. biblický princip v podobě důrazu na studium bible a v podobě požadavku důkazu z Písma, 3. postulat života podle křesťanského ideálu a zejména postulat mravní kvalifikace duchovního, 4. náznak kategorie „božího zákona“, vlastní pak celé tzv. první reformaci, jež je možno vidět ve Waldhauserově zacházení s pojmem „*veritas*“, 5. práci s veřejností. K rozboru těchto prvků se vrátíme — prozatím na základě Konrádových textů vydaných —, do definitivního světla může však jeho osobnost postavit teprve studium dosud jen v rukopisech dostupné „*Postilly studentium*“.

¹³ O. c., str. 113.

¹⁴ A medeo Molnár: *Cola di Rienzo, Petrarca e le origini della riforma hussita*. Protestantesimo 1954, str. 214–223.

¹⁵ Konstantin Höfler, o. c., str. 28. „Etenim ego audivi, quod quidam ex vobis repulerint Iudaeos a sermone, quem intente audierunt. Hoc de cetero rogo non faciatis, quia appropinquavit dies novissimus, ante quem omnes Iudaei sunt convertendi.“

**KONRAD WALDHAUSER UND DIE GEISTIGE STRÖMUNGEN
IN DER ZEIT DES KARL DES VIERTEN**

Auf Grund der Tatsachen, die die neuere Analysen des Werkes Konrad Waldhausers, des ersten der sogenannten Vorläufer von Hus, erbracht haben, vervollständigt dieser Aufsatz das Bild der Persönlichkeit Konrads. Vor allem werden die geistigen Strömungen, mit denen er gewandt war, untersucht: Waldhauser war ein Augustiner, er weist aber nicht die Züge auf, die der „devotio moderna“ eigen waren, geschweige denn die Züge des Frühhumanismus. In dieser Hinsicht polemisiert die Verfasserin mit der Konzeption Eduards Winters. Sie zeigt ebenfalls, daß Waldhauser kein Chiliast war, daß das Prinzip „ecclesia primitiva“ für ihn nicht wesentlich war, und auch daß er keine besondere eucharistische Verehrung pflegte. Trotzdem weisen seine Tätigkeit und sein Werk einige Züge auf, auf denen die tschechische Reformation weiter bauen konnte.

Übersetzt von Jiří Munzar